

SELJAK I PLEMIĆ HRVATSKOGA SREDNJOVJEKOVLJA

A) Uvod

1) Temeljni pojmovi

Seljak i plemić, seljaštvo i plemstvo uobičajeni su i najjednostavniji nazivi kojima u historiografiji označavamo dvije glavne društvene skupine u hrvatskom srednjovjekovlju. *Seljak* je (villanus, villicus, colonus, rusticus, laborator, zapator, jobagio) je obrađivač zemljišta, ratar ili vinogradar, a *plemić* (nobilis) vlasnik zemljišnog posjeda i ratnik. Ako bismo im dodali i *svećenstvo* (clerus), dobili bismo trostruku razdiobu srednjovjekovnih društava: oni koji rade (seljak), oni koji ratuju (plemić) i oni koji mole (svećenik).¹

No, društvena zbilja srednjovjekovnoga vremena bila je neusporedivo složenija od takve, posve shematizirane, podjele ljudi u ranosrednjovjekovnim pripovjednim vrelima na europskom Zapadu. Pojmovi su naime *seljak* i *plemić* društveno krajnje složeni, pa njihove zbiljske pravne i gospodarske značajke otkrivamo tek pažljivim razlaganjima o prostornim, staleškim i političkim preduvjetima njihova stvaranja i oblikovanja, u procesima koji se protežu cijelim srednjovjekovljem.

U zbirnom nazivu *seljaštvo* u ranome srednjem vijeku razlikuju se neslobodni *servi* na pridvornim gospodarstvima, u okružjima gradova bizantske Dalmacije, od slobodnih *seljaka* (villani), pripadnikâ seoskih općina koji obrađuju vlastito zemljište. No već na izmaku ranoga srednjeg vijeka društveni položaj seoskih općina, na hrvatskome političkom teritoriju u zaleđu dalmatinskih gradova, počinje se mijenjati. Jedan njihov dio uključuje se u nova vlastelinstva, prije svega crkvenih institucija (samostani, biskupije), koja se stvaraju u drugoj polovici XI. stoljeća, a njihovi pripadnici (*villani*) postaju obrađivači zemljišta na tuđim posjedima.

U razvijenome srednjem vijeku, od XII. stoljeća dalje, društveni položaj seljaštva i seoskih općina u srednjovjekovnoj Hrvatskoj, od Gvozda do mora, biva sve složenijim. Na seoska područja srednjovjekovne Hrvatske i njezinih županija u neposrednome zaleđu dalmatinskih gradova (Lučka, Sidraška, Primorska) šire se gradski distrikti ili kotarevi, pa selo postaje sastavnim dijelom komunalnoga ustrojstva koje svim pripadnicima čuva osobnu slobodu i obrađivača oranice, kmeta (*villanus*), ili vinograda, težaka (*zapator*, *laborator*), podvrgava komunalnome sudištu, a ne sudskoj vlasti zemljoposjednika.

Seoske općine pak na širem prostoru srednjovjekovne Hrvatske većim se dijelom uključuju u zemljišne posjede hrvatske vlastele ili Crkve, a njihovi pri-

padnici postaju obrađivači (*villani, rustici*) kmetskih selišta, podvrgnuti kmetskim obvezama i sudskoj vlasti feudalca. No dio seoskih općina u Hrvatskoj uspio je i u tome razdoblju, sve do XIV. stoljeća, sačuvati vlastiti, slobodni zemljišni posjed ili *plemenštinu*. U razdoblju konačnoga staleškog oblikovanja u hrvatskim društvima, u prvoj polovici i sredini XIV. stoljeća, ta činjenica postaje osnovicom i preduvjetom nobilitiranja njihovih pripadnika. Nekadašnji slobodni seljaci (*villani*) postaju, uz potporu kraljevske vlasti, plemići (*nobiles*) hrvatskoga kraljevstva. Tako se sloj nižega plemstva u srednjovjekovnoj Hrvatskoj pridružuje redovima hrvatske vlastele. Tek se stvaranjem nižega plemstva konačno oblikuje širi pojam plemstva u srednjovjekovnoj Hrvatskoj, južno od Gvozda.

Pri tome je važno istaknuti da ni vlasteoski rodovi na feudalnim kneštvima, navlastito južno od Velebita (Bribirci, Nelipčiči), ni niže plemstvo ne nastaju neposrednim poticajem kraljevske vlasti i podjeljivanjem kraljevskih privilegija, koliko god je kraljevska vlast nezaobilazan činitelj njihova staleškog razvoja. Oni su prije svega plod procesâ koji sazrijevaju unutar društava, a kraljevska vlast Arpadovića i Anžuvinaca može samo pratiti njihov razvoj, bilo da podupire bilo da ograničava njihov uspon.

I plemstvo (*maiores, nobiles*) u dalmatinskim gradovima iskazuje jednako tako autohton razvoj, izvan izravna djelovanja političke vlasti, kao i razvoj nižega plemstva u srednjovjekovnoj Hrvatskoj, ali te dvije plemićke skupine hrvatskoga srednjovjekovlja ipak temeljito razlikuje društvena osnovica na kojoj su nastali. Dok je hrvatskomu nižem plemstvu ishodište seoska općina i slobodni zemljišni posjed ili *plemenština*, plemstvo u dalmatinskim gradovima sastavni je dio urbanoga kontinuiteta između kasne antike i ranoga srednjovjekovlja te složenih procesa komunalnog sazrijevanja.

Posve je suprotan bio razvoj plemstva u srednjovjekovnoj Slavoniji. Čitava plemićka društvena ljestvica, od nižega plemstva (*servientes regis, nobiles*) do velikaških rodova, pokazuje jak, izravan utjecaj kraljevske vlasti Arpadovića i Anžuvinaca.

2) Mogućnosti kolegija

Uvodne su napomene pokazale da pravni položaj srednjovjekovnoga seljaštva i način stvaranja plemstva ovise prije svega o društvenim značajkama područja na kojemu te društvene skupine nastaju. U ocrtavanju društvenoga i pravnoga položaja seljaštva važno je razlikovati istočnojadranski komunalni prostor od kontinentalnoga područja srednjovjekovne Hrvatske i Slavonije. U razvoju plemstva također gradska područja jadranskih komuna od Hrvatske i Slavonije, ali i razlike između tih dviju kraljevina, prije svega prema opsegu djelovanja kraljevske vlasti na staleško oblikovanje plemstva.

Ograničeni opseg kolegija, dakako, ni na koji način ne može obuhvatiti cjelokupan razvoj seoskih i gradskih društva na hrvatskome prostoru od Drave